

LA VUS DE L'INSÜBRIA

fundaa in del 2004

I over e la vita del Carlo Porta

del Bress Malighet

El Carlo Porta l'è nassüü a Milan el 15 de giògn del 1775, in due gh'è adess, staghela li, la cuntrada del Manzun, in facia a la gesa del San Franzesch de Paula. Di vot fredei nassüü in tra el '76 e el '82 i n'hen scampaa dumà dü: el Baldesar e el Gasper. El regiur, el Giüsep Porta, un om fess dür che cumandava a bacheta, l'è mòrt a 94 agn in del febre del 1822. La regiura, la Viulanta Gutiera (Violante Gottieri) l'è morta a 41 agn in del dicember del 1785; el Carlo, che el gh'eva des agn e mezz l'è staa metüü in culegg a Munscia e lilinsci l'è restaa del 7 de fibree 1786 al 16 de agóst 1792.

L'ha imparaa el latin, la matematica, el franzes, storia, müsega e la versificasiun tuscana. Despö el s'é iscrivüü al liceu del seminari de Milan, ma gh'è tucaa de piantà lé perchè el sò pà de lü el le vureva resunee (it.: *ragioniere*). In del 1796 l'è naa a Venezia insem a fredel Baldesar per laurà cumè scricciatt cumünal per i Tugnin. L'ha faa na bela gareana (it.: *carriera, esperienza*) e na murusa püssee vegia de lü che de nom la faseva Andriana Corner Diedo. A la fin del setember 1799 l'è turnaa a Milan: del 1804 fin a la mort el laura 'me scriciat statal suta franzes e Tudesch e, el 29 de agost 1806, el se marida insem a la Vincenza Previati, tusa de 'n ureves e vedua del minister di finans de la Cisalpina, el Rafael Arauco. In del 1816 l'ha furmaa cunt i sò amis de lü (T. Gross, G. Berchet, E. Viscunt...) la “Camereta” ligada al Manzun e al Cunciliadur.

L'ha cataa fö l'insübrich de Milan per parlà del mund di sò temp, süi pass del Tanzi, del Balestrieri e del Maggi. L'è mort de gota a Milan el 5 de ginee del 1821 a 46 agn. L'è staa suteraa a San Gregori (föra de la Porta Oriental) ma el sò carlee l'è naa perdüü.

v El pensee del Porta

El Carlo Porta, hem vedüü, l'è semper staa 'n scriciat statal, 'n umet quiet, epür gh'è tucaa de vif in de 'n temp fess turmentaa in de la storia de l'Europa muder-

na e che el gh'ha 'vüü i so bei rifless anca a Milan: la rivuluziun franzesa (1789) e la guera cunt i austriech, la Cisalpina e la ditadüra del Napuleun, la restaürasiun austriega e el prem risurgiment.

El Porta l'è staa amis del Foscolo e 'luminista tant me lü, ma quand l'ha vedüü i liberadur diventaa a sò volta cunquistadur ghe l'ha menada 'dree ai guer del Napuleun. De cuntra al Foscolo l'è staa el sò ategiamment vers la restaurasiun, che l'ha acetaa per vif quiet. Ma l'ha minga stentaa a capì, e a ciapà per i fundei cunt la satira, el carater reaziunari di “Tugnin”, insci el s'è faa arent al “Cunciliadur”.

Gh'è però de dì che püssee che storia e pulitega, in di sò laurà se respira l'aria murala de chì temp lé che la se specia in de la vita de töcc i dé: in de la satira el met insem a la visiun de la realtà cunt i ideai 'luministegh de libertà, giüstizia, 'guagliansia... In di quadret de vita Milanese di sò puese, st'ideai hin minga traa föra diretament ma calaa gio in di vari situaziun che le cuntava sù de preferenza cunt el munolegh, cumè per trass de banda e lassà parlà i rob, i person, i ambient... e la lengua milanese la ghe dà l'idea de vegh la scena propi lé sota a i öcc. Söl sübet al pararess ün ambient restringiüü, ma dedree a quei mort de fam o a quei nobil se scund la realtà grama de la crisi de l'omen e de la sucietà di temp del Porta.

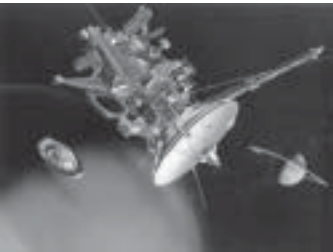
In de la satira, che la fa dumà parè de fa grignà, gh'hen é minga de ideai nöf ma la vöia de verità, de truà amò l'omen insci, piat come l'è. Pödem dé

süta a pag.2

Titan, la lüna püssee grossa del sistema sular

Satürn e i sò anei

Lughnasad: la festa di spus e del pan

Titan l'è vüna di 34 lün de Satürn: l'è la lüna püssee grossa del sistema sular. Titan l'è adritüra püssee granda del pianeta Mercüri e l'è fess interessanta perchè l'è l'ünega lüna in del sistema sular che gh'ha un'atmosfera cum-pagna de chela de la Tera primurdiala de miliard de agn fa. L'atmosfera de Titan l'è fada principalment de azotu, l'element che ghe dà 'na culuraziun arancc ai sò nigul. La süperfis de Titan la se ved nò perchè la sò atmosfera l'è trop spessa e fosca. In del 2004 'na part de la sunda Cassini, ciamada Huygens, l'è sbarcada in sù Titan e l'ha futugrafaa per la prima volta in de la

süta a pag.3

Satürn l'è el sest pianet del sistema sular; l'è un pianeta gassus e l'è 'l püssee gross despö Giöve; l'è 9,6 volt püssee luntan del Suu respet a la Tera e la temperadüra de l'atmosfera arent el spazzi l'è inturna ai 140 gradi de suta el zeru centigrad. La sò atmosfera l'è cumposta per el 96% de idrogen, per el 4% de eliu cun una quai traccia de giaz de acqua, metan e amuniac. Satürn el pirla in 10 ur e mezza inturna al sò ass e in 29 agn e mezz inturna al sul. L'è vun di pianeta püssee interessant per el sò sistema de anei.

El pianeta l'era cugnussüü giamò in de l'antichità, ma dumà in del 1600 el Galileu Galilei gh'ha vardaa adoss cun un telescopi e el s'è incurgiüü de vergot de stran. Al Galileu ghe pareva che gh'era vergot inturna a Satürn, ma l'ha minga capii se l'era. Vidè l'è minga cumpagn de interpretà quel che se varda. L'interpretaziun giüsta l'è stada dada del Cassini e de l'Huygens, dü astronom ch'han descuvrii finalment i anei de Satürn. Però se capiva minga de che material i eren faa sù. Dumà in di ultem agn del 1800 s'è descuvrii che i Anei i eren minga vergot de solid che pirlava inturna al pia-

süta a pag.3

Incö l'interess per i identità e per i tradiziun luccai el porta a la descuer-ta de tanci rob desmentegaa de 'n pezz.

Presempi, el prem dì de Agost gh'è la festa de “Lughnasad” (Lúnasa in gaelich, ch'el vör dì mes de Agost) che l'è 'n ringraziament per el racolt ciamaa anca “festa del furment”. Chesché l'è 'l temp de la raccolta di cereai in de l'Europa celtega del Nord, in due i

marüden püssee in lüi. Lughnasad l'è vüna di quater fest principai di celti, l'ültema del tacuin e la vör dì “memoria del Lugh”. Töcc i class suciai a i even tagnüü a fa festa, intratanta che depertöt balcaven (it: *si quietavano*) i guer.

El dia Lugh l'è al prem post in del “pantheon” celtegh, l'è el dia de la lüs, insci la festa del prem de agost la ghe fa unur a la figüra del re, cumè Beltain ai drüid e Samonios a la casta di guerier (gh'è semper de tegn a ment, quand che se parla de celti, de l' impurtanza del nümer tri).

La festa de Lughnasad la burlava gio in piena istaa, e tücc i even fess cuntent de pudè göd di früt de la fadiga inviada la cunt i sumeneri in ütön e sütada cunt el laurà de la primavera; perdepiö in agost el marüda el nisciö, pianta sacra in due i celti meteven denter el savè de sciensia e art (i nisciöl hin simbul de saessa) che faseven cap propi al Lugh, ciamà “Samildanach”, espert in tücc i tenegh.

süta a pag.3

Ben riva al Leunardin !!

A setember del 2004 erem faa i augüri al Pier e a la Silvia per el sò spusalizzi e, despö de 'n ann e mezz, sem scià amò a bat i man perchè l'è nassüü el Leunard el prim fiö di noster culaburadur. Dunca tanci tanci augüri de tûta la redaziun ai genidur e al fiulit!

Filusufia

- La vita e 'l pensee del Pelagio un drüid che l'ha vivüü in del temp di prim cristian

PAGINA 4

I piant a la radis

- El bruscun l'è 'na pianta penina volta al massim 1 meter cunt la pel lissa ...

PAGINA 4

La festa de Lughnasad

- La festa de Lughnasad l'è vegia de püssee de mila agn e la vif amò

PAGINA 3

süta de pag.1
senza pagüra, ch'el Porta el ghe derva fö l'üs a 'n prugrama reulüziunari. Sichè i over del Porta hin dividüü in tri rosc; in di sturiel la cumedia gh'ha la mei in sö la satira: presemi *Fraa Diodatt e Fraa Zenever* hin trascriziun tra là söl scherz de legend medievai ma metüü gio cunt spiret 'luministegh, cumpagn di aventür di prevet strasciun (*Fraa Conduitt*). A pià püssee hin i satir de la nubiltà, reaziunaria e clericala; la nomina del capelan presemi, 'due 'n ruscet de prevet in miseria el sa piö che vers fà giò adree a la cagneta de 'na marchesa, per vess numinaa capelan in del sò palass de lee o del *Meneghin birö di ex monegh* (servidur de quater monegh culpìi de la supresiun di munaster), ritrat del cler 'gnurant; la preghiera per finé, che la ciapa per i fundei la prutervia nubiliara. Ma i over püssee uriginai hin i munolegh in due el Porta el fa parlà in furma direta i mort de fam che inscì i cuntèn sò i dulur de na miseria de cent e cent agn. Ti che *I desgrazi di Giuanin Bungee*, pupulan che ghe tuca de sùbé i preputenz di suldaa franzes e ch'el vuraess revultass, ma dumà a parol, perche quiet per natura cumpagn de chi olter de la sò class siciala; ma anca el *Lament del Marchionn*

di gamb avert, por sguarelaa 'namuraa de 'na dona che se na prufita e la sfrüta, *La Ninetta del Verzee* che la se regund a fa la penagia früsta per via del murus. Hin töcc stori de gent buna che gh'è tucaa de vif in de 'n mund gram. El Porta el se fa denter insem a i prem rumantegh (el scif "*El romanticismo*") e l'è la magia che liga i aspet inteletüai a quei üman. Per el classicismu i regul hin eterni e l'art la gh'ha de vess aristucrat e d'evasiun: in chela idea chi el Porta el vedeva l' Austria e la difesa di dirit nubiliar, inveci dedree al rumanticismu el vedeva la ricerca de l'omen in de la sò verità murala e siciala. El Porta fa parlà in de la sò lengua (luntana del taian, ma anca del Milanese del Maggi o del Tanzi) un mund penin: l'è minga el popul, la burghesia di rumantegh lumbard, a nà de dent in de la poesia ma i por diaul strepenaa e minga 'lümīnaa de la Pruidenza cumè in del don Lisander. Insuma, chela del Porta l'è 'na ümanita senza storia e senza speranz, schisciada giò di ingiüstizzi; anzi, a vurè ben vardà, anca el mund di nobil a l'è 'n mund de perdent: l'irunia in de la sò rappresentaziun de lur la quata minga el disfacement spiritüal. La poesia del Porta, dunca, la gh' ha a cör la gent che patess.

I over del Porta

Prubabilment el Porta l'invia a scif di puesii in del 1792 ma infina al 1810 el vegn föra nagot. In del 1804-05 el vör vultà in Milanese la "*Divina Cumedia*" ma el finess dumà 'n quai cant, inscì el laurà el fa part di sò over "*minur*". Inveci, in del 1810, anca se anonim, el ven föra el "*Brindisi de Meneghin all'Ostaria*" per el spusalizzi del Napuleun cunt la Maria Lùisa d'Austria, perchè el Porta el se specia un bunguerna per la Lumbardia. Ma la vena la s'ciopa fö in del 1812 cunt i "*Desgrazzi del Giovannin Bongee*": de che fin a la mort la pruduziun l'è regulara e de buna qualità. I over del Porta hin spartii in tri firun: - *cuntra i superstiziun e i impusturei religius del sò temp*; - *descriziun de figür pupular milanese*; - *over pulitegh*. Del prem rosc fan part, fra i olter *Fraa Zenever* (1813), *On Miracol* (1813), *Fraa Diodatt* (1814), *La mia povera nonna la gh' aveva* (1810). Del segund firun hin i over püssee impurtant: *Desgrazzi de Giovannin Bongee* (1814), *El lament del Marchionn di gamb' avert* (1816) e chel ch'i critegh i disen vess el sò capulaur, *La Ninetta del Verzee* (1815). I sunet del terz rosc hin: *Paracar che scapee de Lumbardia* (1814), *E daj con sto chez-nouz, ma sanguanon* (1811), *Marcanagg i politegh secca ball* (1815), *Quand vedessev on pubblegh funzionari* (1812). Tra i olter puisei regordem quei in difesa del Milanese e de Milan: *I paroll d' on linguagg, car sur Gorell* (1812), *El sarà vera fors quell ch'el dis lu* (1817). E per finé e per grignà ün cicinin: *Dormiven dò tusann tutt dò attaccaa* (1810), *Epitaffi per on can d' ona sciora marchesa* (1810). I "*tugnìn*" i turnen a Milàn in del 1815 e al Porta i ghe scapen gio i culzet. In del 1816 el Porta l'eva aderii al rumanticismu (*Sonettin col covon*). In di sò ültim agn de vita el taca la nubiltà che l'eva turnada al pudè: *La nomina del Cappellan* (1819), *Offerta a Dio* (1820), *Meneghin biroeu di ex monegh* (1820).

Marcanagg i politegh secca ball

Marcanagg i politegh secca ball, cossa serv tanc descors, tance reson? già on bast infin di facc boeugna portall, e l'è inutel pensà de fa el patron; e quand sto bast ghe l'emm d'avè suj spall eternament e senza remission cossa ne importa a nun ch'el sia d'on gall, d'on'aquila, d'on'oca, o d'on cappon. per mi credi che el mej el possa vess el partii de fa el quoniam, e pregà de no barattà tant el bast despess, se de nò, col postà da on sit all'olter i durezz di travers, reussirà on spellament puttasca e nagott olter.

I paroll d'on linguagg, car sur Gorell

I paroll d'on linguagg, car sur Gorell, hin ona tavolozza de color, che ponn fa el quader brutt e el ponn fa bell, second la maestria del pittor. senza idej, senza on cervell che regola i paroll in del descors, tutt i linguagg del mond hin come quell che parla on so umilissim servidor. e sti idej, sto bon gust, già el savarà che no hin privativa di paès, ma di coo che gh'han flemma de studià : tant l'è vera, che, in bocca de usciuria, el bellissim linguagg di Sienès, l'è el linguagg pu cojon che mai ghe sia.

Quand vedessev on pubblegh funzionari

Quand vedessev on pubblegh funzionari a scialalla coj fiocch senza vergogna, disii pur che l'è segn ch'oltra el salari el spend lu del fatt so quell che bisogna. quand sevessev del franch che all'incontrari nol gh'ha del so che i ball ch'el ne bologna, allora senza nanch vess temerari disii ch'el gratta, senza avegh la rogn. quand intrattant ch'el gratta allegrament vedessev che i soue capp riden e tassen, disii pur che l'è segn che san nient. ma quand poeu ve sentissev quaj ribrezz perché a di che san nient l'è on dagh dell'asen, giustamela e disii che fan a mezz.

Liber liber l'è nom de la növa rübrica che inviem sù La Vus. A dila tuta, hem semper cercaa de cascias denter recensiu e segnalaziun de over de interess per chi che, cumpagn de nün, el ghe tegn a la vita di lenguf, di cultür e di stori che gh'han adree. Sperèm dunca de fà 'n bun servizzi per vütà tücc a cugnuss tanci rob de la nosta tera e de chela de chi olter. E l'è ciar che speciem anca i voster cunsili. M.Picamei

Pulach a Haiti e ulandes in del Sry Lanka. Nurman a Guadalupa e Baster in Namibia. Tudesch in Giamaica e sudista in Brasil. I fiö di culunialista hin spantegaa ai quater cantun del mund e anca se uramai hin restaa pochi e isulaa hin amò fess tacaa a la sò cultüra. Un liber de legg in de 'n bot, ch'el te ciapa e te lassa piö nà. Riccardo Orizio - *Tribù bianche perdute*. Ed. Laterza

Un liber fess interessant per tücc quei che stüdien i minuranz etnich e linguistich. El Toso parla de tücc i minuranz de l'Europa cunt un'analisi de la storia, de la pulitega e de la situaziun cultürala e linguistega. Se parla mia de Insübria, ma forsi l'è mia dumà culpa del Toso. Un liber de tirà a man de spess. Fiorenzo Toso - *Frammenti d'Europa*. Ed. Baldini e Castoldi

Hin passaa 25 agn del 5 de magg del '81. Chel di l'è mort vün di grandi patriota ch'han scumbatüü per la liberaziun de la tera irlandesa: El Bobby Sands. Bobby l'è staa cu-paa di ingles culunialista che l'ha custret a cascias denter in de 'n scioper de la fam che l'ha purtaa a la mort. E nün pödem mia desmentegall! Bobby Sands - *Un giorno della mia vita*. Ed. Feltrinelli

El Giaass l'è vün de quei che ghe cred de bun in de la salvassiu de la sò lengua e de la sò cultüra. E per fà vif vüna e l'oltra 'l fà chel che tücc gh'avaressem de fà: la parla e la scif! Despö di panzane-ghe de l'Andersen vultaa in bergamasch, dunca, l'ha lauraa adree al vangel del March. Gioancarl Giaass - *Ol vangel del March*. Per info: gioancarlo.giaass@tiscalinet.it

Lengua insübrica

LA QUISTIUN - la domanda

Hem giamò dii che l'insübrich, in del temp l'è staa inflüenzaa de l'italian e suratüt in di ültem agn i carateristich püssee arcaich de l'insübrich hin staa desmentegaa. Anca la manera de fà i quistiun, presempi, l'è cambiada. Che de sota spieghem i custruziun arcaich, amò duperaa in d'un quai sit, e quei muderni.

CUSTRUZIUN ARCAICA: el suget l'è in fund a la fras.

- Es.: cosa vuole? = se vör el? (cosa vuole lui?) - se vör ela (cosa vuole lei?)
cosa dice? = se dis el? (cosa dice lui?) - se dis ela? (cosa dice lei?)
cos'ha? = se gh'ha/? (cosa ha lui?) - se gh'ha/a? (cosa dice lei?)
cosa fa? = se fa/? (cosa fa lui?) - se fa/a? (cosa fa lei?)

CUSTRUZIUN MODERNA: el suget l'è al principi de la fras.

- Es.: cosa vuole? = se 'vör? (cosa lui vuole?) - se /a vör? (cosa lei vuole?)
cosa dice? = se 'dis? (cosa lui dice?) - se /a dis? (cosa lei dice?)
cos'ha? = se 'gh'ha? (cosa lui ha?) - se /a gh'ha? (cosa lei dice?)
cosa fa? = se 'fa? (cosa lui fa?) - se /a fa? (cosa lei fa?)

La verdüra

Aí - aglio

Gnif - carota

articcioc
carciofo

Erburin, predesen
prezzemolo

Pom de tera
patata

Seler - sedano

Cucümer - cetriolo

Erbiun - piselli

bidrava - barbabietola
bròcul - cavolfiore
curnit - fagiolini
lanticc - lenticchie
scisger - ceci
spinazz - spinaci
spargg - asparagi
tumatess - pomodori
verza - cavolo
züchet - zucchine

Satürn

süta de pag.1

neta, ma i eren furmaa de miliun de sass e de toch de giaz de vari dimensiun che ghe gravitaven intorna. Ma cume l'è che s'hin furmaa i anei? E perchè Satürn gh'i ha e alter pianeta no? Cume l'è che diversi miliun de toch de sass stan insemi senza burlà giò in de l'atmosfera de Satürn?

Gh'era bisogn de nà arent de bun a Satürn per stüdià e cumprend tücc 'sti misteri chì. In di agn '80 del secul passaa Satürn l'è staa visitaa de tre sund spaziai: el Pioneer e i Voyager 1 e 2. Incö ghe pirla intorna 'na sunda, la Cassini, ciamada inscì in unur de l'astronom che püssee di alter ha cuntribui a descuvrì un rosc de misteri de Satürn. La sunda Cassini l'è stada inviaa in del 1997 de la Tera e l'è rivada sù Satürn in del 2004. L'è la prima sunda che la s'è metüda in urbita intorna al pianeta.

La missiun satürniana gh'ha un frach de

ubietif, prim fra tücc chel de stüdià el pianeta, el camp magnetic e i anei. La Cassini la restarà intorna a Satürn almanch fina al 2008. Fina adess la sunda l'ha descuvrì che la cumpusiziun chimega di anei la varia a secunda de la distanza del pianeta. I anei püssee arent hin quei püssee spess (it.: densi) de material e

gh'han un spessur de dumà 8 mila Km. I anei püssee lontan gh'han 'na densità de material püssee bassa, ma hin püssee spess (fina a 300 mila Km).

I Anei hin tegnüü insemi de lün piscinin che se cumporten cumpagn de can de guardia: 'na lüna la orbita denter al cunfin internu de l'anel, l'altra al cunfin esternu. Inscì i anei se deslenguen nò (it.: non si sfaldano) e resten ligaa gravitaziunalment al pianeta senza burlà gio.

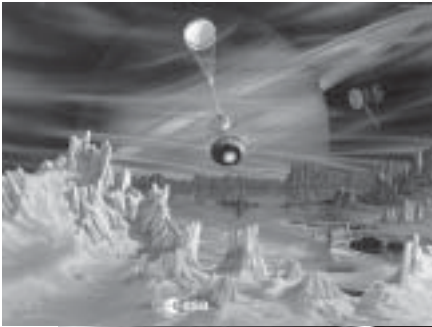
La sunda l'è dree a stüdià anca la furma e i cambiament de strütüra di anei cun el passà del temp: ghe vurarà anmò del temp per interpretà chel che se ved incö e diversi scienziaa hin ciapaa a lavuragh adree.

Angiul Verunes

Titan

süta de pag.1

storia la süperfis de Titan. L'è staa descuvrte che Titan gh'ha 'na superfis solida de corna (it.: roccia) e de giaz (sia de acqua sia de alter cumpost chimegh). Prubabilment gh'ha di fiüm e forsi anca di lagh de metan ma minga de acqua. La temperadüra de Titan l'è inscì bassa ch'el metan, che in sù la Tera l'è in furma de gas, in sù Titan invece l'è in furma liquida. S'è vist che la süperfis de la lüna gh'ha poch crater de impat e quest el vör di che i agent atmosferich cumpagn di vent e de la piöva de metan, mudelen la superfis. Titan l'è 'na lüna, ma l'è minga cumpagn de la nosta lüna. La sò süperfis l'è püssee cumpagna a chela de la Tera. I diferenz tra la Tera e Titan hin principalmènt duvüü: a la temperadüra, che pruibiss acqua liquida, ma lassa ch'el metan

liquid el piöva del ciel; a la gravità che l'è püssee bassa in sù Titan e permet forsi muntagn püssee güzz cumpagn de qui che trovum in sù la nostra Lüna e a vüna atmosfera püssee spessa (it.: densa) e 10 volt püssee alta respet a quella de la Tera. I misteri de Titan hin staa minga risulvüü

cunt i sumeanz (it.: fotografie): adess se ved ben chel che gh'è de suta i nigul, ma se capiss men de prima cume interpretà i strütür de la superfis e atmosferich che gh'hin in sù Titan. La sunda Cassini la stüdiarà Titan fina al 2008 cun el radar, che l'è l'ünega manera per "sbüsà" i nigul e vidè de suta. L'ubietif l'è quel de fà 'na mapa completa de la superfis de la lüna, ma ghe vurarà almanch 'na desina de agn per capì tüt quel che vedum incö. Perchè Titan el gh'ha un'atmosfera, al cuntrari de tücc i

alter lün? Perchè ghe sumeia iscé tant a la Tera? Gh'è vita micrubega in sù Titan e se de no, perchè? Cume che l'è püssee gross del pianeta Mercüri? Hin tücc quistiun senza risposta che fursi pude ran vess ciar in del duman.

Angiul Verunes

La festa l'è cugnüssuda anca suta a 'n olter nom, chel de "Lammas", ch'el vé de "loaf mass" (festa del pan) e in di paes anglosassun l'è 'l ringraziament per el prem früt del racolt e la gh'ha i stess radis de Lughnasad.

I celebrazion de Lughnasad i sùtaven anca un mes: i di di funziun religius a i even tri, per el rest se tegniven i riunion di tribü, gh'even i fer e i gar de abilità tra campün chi rüaven de lontan. Inscì, al di d'incö, el riflèss di temp indree el se ved in Iscossia (it.: Scozia) cunt i tradiziunai "Highland Games" tra lüi e setember.

E semper al di d'incö, cume mila e mila agn fa, el tai del furment l'è 'n mument fess impurtant in del tacuin di paisan, perché, l'è almanch del Neulitech, che i civiltà de l'Europa gh'han de dipend per vif de pan e farina. La

Lughnasad

süta de pag.1

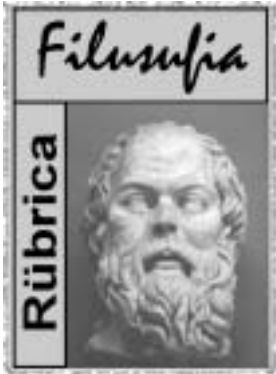
mitulugia püssee vegia la cuntava sö de dü femèn, mam e tusa, simbui vüna del furment maröö e di sumeneri del duman chel oltra; tücc dü representaa de l'ültem cuvun taiaa per fà intend ch'hin dumà 'na persuna. El fulclur na parla cumè de la Vegia del furment che la crepava al mument del tai per rinass in de la Tusa del furment, pigota fada sö cui spigh de l'ültem cuvun e tegnüda via töt l'an per menabun. Per i püssee curius pödem tacà là che in Irlanda Lughnasad l'è culegaa a la mam che l'ha fiulaa (it.: ha adottato) el Lugh (Tailtiu) morta de strepazz per el laurà faa adree ai campagn irlandes per preparai ai sumeneri e che l'ha inscì vurüü che la pianüra la fudess el sò carlee. Alura el Lugh l'ha urdinää ai Irlandes de regurdala tücc i agn cunt di giòch de mort (it.: giochi funebri).

Ma el veru fin de la festa l'è de regund scià (it.: radunare) in sö la tera cultivada el popul al mument del tai, tera che l'è el corp material de la Mader Tera.

E per sarà sù, Lughnasad l'è anca 'l temp de maridass. In principi, la cuvia de giuen la se presentava denanz al drüid ch'el celebrava el matrimoni, pö, passaa 'n ann, i turnaven lé per fà amò la prumessa o nà ugnün per cünt sö. In Irlanda i spus faseven di danz ritüai prima de vess metüü insemi di sò vecc, cumè del rest se fà amò adess che gh'è 'na festa in scima a 'na culina intorna a 'n fögh menabun. In Gallia Lughnasad gh'è staa infina a cent agn despö de Crest. Mia per nagot in de la Cunfederasiun Elvetega el prem de agost l'è festa naziunala e se pizza el falò menabun.

Bress Malighet

El Pelagio, un drüid in del temp di cristian

-La vita
Pararess ch'el Pelagio (354 – 420 ?), nom eleniz-za del celtègh “Morgan” (nassüü in del mar) el fùdess britanegh, ma ‘n scritur di sò temp el la ciapava per i fundei cunt el di che l' eva “pié de porridge (pappa di farina d’ avena) irlandés”, sichè per ver- gùn el Pelagio el vegniva de l’ Irlanda.
San Girolem, un pader de la gesa, che l'ha cugnus- süü el Pelagio de persuna, de lù el dis che l'eva seri, ch'el se la ciapava mai e che söi rob el ghe pensava sò pulitu. El Pelagio el viveva cumpagn de ‘n monech anca se l'è mai staa urdinaa prevet. Adree al 380 el va a Ruma, zità ch'el tröva piena de mulasciot, inscì el ghe taca giò la marsina a l'insegnamént de l’ Agostino de Ippona ch'el dise- va che l'eva giamò tüt prestabilii e che l'omen, por pecadur, l'isprega adree la culpa de l'Adamu. In- scì, l'omen, le ghe pudeva de negot.
Al cuntrari, per el Pelagio, omen e don i pöden sal- vass cunt i i sò sfors e segund lù l'Agostino el rui- nava la mural: se nissün l'è respunsabil de chel ch'el fa, alura s'è custret a fà pecaa. Tant l'è vera che in del sò prem liber (405) el Pelagio l'iscrif: “Se gh’hoo de fà, pödi” (it.: Se devo, posso)
In del 410 scapa via de Ruma metüda al sach di Visigoti de l'Alarich, insem a ‘n tal Celestio, forsi irlandes anca lù.
L'Agostino, che la gh'eva nada sò de söcc per i critegh al sò laurà, l'ha traa in pé per pica un ve- spee piö finii cunt el Paul Urosi (Paolo Orosio) dia- cun de Milan per vidè de fà cundanà eretegh el Celestio; alura el s'é riünii un cuncili diret de l'Au- relio de Cartagine per vardagh adoss a set impu- taziun rispet a l'Adamu e al pecaa uriginal.
Adess gh'è de savè che i celti andeghé i gh'even el cuncet de culpa ma minga chel de pecaa, cumè per i cristian, tant l'è vera che anca in de la gesa celtega (che per tanci cent agn la s'é scuntrada cun Ruma) l'eva minga necessari cunfesass, e, se

propi propri, le se faseva denans a “l'amis de l'anima” (anim chara), guida spiritüala püssee che cunfesur, propri inscì ‘me ‘l sücedeva cunt i drüid. Peca a e cun- fesiun a i even ‘na nuità per la mentalità celtega.
Turnem a bumba: gh'em mia i at de difesa del Cele- stio al prucess; sem (it.: sappiamo) dumà che l'è staa cundanaa e scumünegaa. A chel puntu ché, l'Agosti- no e i sò soci i s'é sgunfiaa sù per el sücess utegnüü e i han inviaa a tacaghela adree al Pelagio medem che, in del 415, l'eva in Palestina, stimaa e respetaa. El Pelagio, hem dii, l'eva amis del San Girolem ch'el se truava a Betlem e ch'el cugnusseva bé el mund celtègh e la lengua vest e cunsideraa che l'eva staa anca in Galia. Alura l'Agostino la met in guardia del Pelagio, intratanta ch'el Paul Urosi el rüa a Gerüsa- lem e adess anca el San Girolem el fa parensa de vess istremii de la teuria che omen e don i pudeven liberass di pecaa, se vureven. A ‘n bel mument però, el se ferma sò tüt; figüremess se l'Agostino el se cal- ma gio. In del dicember del 415 el se traa insem a un olter cuncili a Diospoli cunt quatordes vescuv e in tra de lur l'Eros de Arles e ‘l Lazzaro de Aix per sustegn l'acüsa. Ma amò ‘na vöлта el va töt in aqua. L'Agosti- no l'eva gnech ‘mè ‘n bess, invece el Pelagio, assolt de dü prucess, el pudeva püblicà el so trataa “De li- bero arbitrio” cunt denter i so resun. La gianda l'eva pö che l'omen el god de liber arbitri. Ma l'è adess ch'el vé ‘l bel: l'Agostino tant l'ha faa e tant l'ha dii che l'ha cunvinciüü i vescuv african a rivolgess al papa Inucenz I, che l'è staa content de dagh a trà a chi che fin a ier el tegneva minga cunt di diretiv de Ruma e inscì el diciara culpevul el Pelagio. Finchè el sò süce- sur, Sösèm (Zosimo) che l' eva stüdiaa i over del Pe- lagio el dis che l'è ‘nucent. A l'Agostino e a i sò soci ghe s'é scürida la vista, han lassaa perd el papa e hin naa diretamént a Ravena in del imperadur Onorio ch'el 30 de avril 418 l'ha cunfiscaa i bé del Pelagio, inscì anca al Sösem gh'è tucaa nagh adree a l'imperadur e cundanà cuntra vöia el munegh celta.
In de la gesa però, tanci hin staa cuntra a sta deci- siun, specialmént la Gesa celtega, “pelagianista” fin a la fin di sò dì. Despö del 420 del Pelagio se sa piö negot.

- La filusufia
El Pelagio, che l'eva celta, l'arà de segür insegnaa i dutren di drüid per sùta a fai vif in del cör de la nöa religiun. L'Agostino el gh'eva pagüra de la filusefia natürala di drüid. Alura gh'hem de ciamass: l'inse- gnavela cusè sta filusufia?
La gianda del pelagianismu l'eva a staghela inscì: omen e den hin repunsabil di aziun sò de lur, hin propri lur ch'i gh'han de catà fö e gh'è minga e gnà el pö vessegh pecaa indue la persuna l'è mia in cas de catà fö tra bé e mà. Ocio adess: per el Pe- lagio quand che l'omen el vé al mund l'è mia predi- spost a fà el bé o el mà, ma per decid el gh'ha de vess edücaa e al cuntrari de l'Agostino el diseva ch'el pecaa uriginal l'è mia ‘n castig ma ‘n ‘esempi di erur di nost avi. Liber arbitri el vör dì che la per- suna in ogni mument la pö catà fö tra bé e mà, indipendentement di rob del passaa.
De fagh a ment ch'el Pelagio el se riferess a tre rob “posse, velle, esse” (capacità, vultà, at). Inveci, l’ Agostino de lpuna el diseva che la vultà l'è dumà de Dio e minga de l'omen: se vergün l'è bun o catif l'è giamò decidüü e dumà la vultà de Dio la met in cas chela de l’ omen de tacass a la grazia del Spirit Sant.
Alura se pudaress dì che in del minga ricugnuss l'aziun divina al pruposit, el Pelagio el vör cambià dent la “Grassia” cunt la “Natüra” anca se l'ha min- ga traa la conclusiun logica, che l'aress iscansce- laa l'espiaziun inscì centrala in del cristianesim, che in chì temp lé l'eva adree a calcà giò la man in söl sò caratér dessuranadüral e a marüdà i dutren del “pecaa” e de la “Grazia”.
El Pelagio e la gesa celtega, püssee tacada a che- la urientala, i vureven no senté resun in söl liber arbitri, i scascigaven l'idea del pecaa cumè “pudè natüral” e i marüden i dutren de la Trinidad e de l’ Incarnaziun.
Anca di olter filosef hin cunsideraa “pelagiani”, in- scì se pö pensà ch'el Pelagio el purtava inanz la filosefia celtega precristiana.

Bress Malighet

del Bress Malighet

Crema de por e pom de tera

Necessari per vot person:

- 1kg. de pom de tera pelaa e faa giò a quadrei
- 1/2 Kg de por munda e taiaa gio
- 1 scigula taiada gio
- 1 gamb de seler taiaa gio
- 5 baslot de brö de gaina
- 2 e 1/2 baslot de lacc
- 4 cügiaa de бүter
- 1 föia de ores
- 2 cügiaa de erburin fresch tridaa giò
- la sal e ‘l pever
- 1/2 basla messedada de bira ciara e scüra
- 1/4 de na basla de erba scigulina fresca tridada giò

Preparaziun

Fa nà fö ‘l бүter in de ‘n padelot a fögh bass; de- spö cascì dent i verdür e fà cöss per 5-7 minöt intratanta che se sùta a rügaa sò. Cascì dent el brö, 1/2 basla de lacc, la föia de ores, l'erburin, la sal e ‘l pever. Sbassà gio la fiamma al minim, cuer- cià e fà cöss fintanta che i verdür s'hin mia smulzi- naa (25-30 min.).
Trà fö l'ores e lassà sugà la züpa per 10-15 min.; despö passala in de ‘n frülìn fintanta che la de- venta mia pürè, resculdala in del padelot a fögh bass e giüntagh i do basle de lacc.
Trà in taula in di scudel cunt un cügian de bira messedada per üna. Guarné cunt l' erba sciguli- na.

Buna paciada!!!

El brüscun
Ilex aquifolium L.

L'è na pianta piscinina volta al massim 1 meter cunt la pel lissa e i ram ch' i burlen gio.
I föi, de ‘n verd scür e lüster, hin dü e siste- maa in sò i ram cunt un picai cürt e alternaa; hin spinus specialment in di piant giuen perché in de chi vegg i deventen piat, uvai e cunt dumà la spi- na terminala.
I fiur hin de do qualità a la sèla di föi, mas'c e fe- mèn. In di mas'c gh'è dumà i anter e in di fe- men l'uvai. Töcc i fiur hin bianch.
El fröt l'è ‘na balina rus-

sa e carnusa cunt denter quater armì de ‘n granel de sumensa per ün. El brüscun el gh'è ‘n pö despartöt in di busch de muntagna e l'è ligaa al Nadal. In medesina se du- peren la pel e i föi. La pel la se pö catà töt l'ann; i föi in primavéra (avrìl e masc) prima de fiuré, e i se de- stachen quii de n'ann, mia ch' i 'pena nassüü.
La pel la se fa secà al suu,

i föi a l'um- brìa e se cunserven in di scar- tuzzei de carta o de tila.
El brüscun el vüta a fa pissà, sca- sciga la toss, i dulur di oss e la fever. I föi gh'han denter l'iliscina che l'è cumpagna de la ca- feina: el brüscun fa part de la fameia del Mate süda- mregan e cunt i föi se paregia la stessa tisana. Ocio ai balin chi fa nà de

corp e vegn de trà sò.
Per fevèr e dulur:
El decòt de föi el se prunta cunt 3 gr. in 100ml. de aqua; se na beven 2/3 tazen al dé.
La tintüra cunt 20 gr. in 100ml. de alcool a 70° (a masèr per 10 dé). 20/ 30 got dü volt al dé.
Per la fevèr:
3gr. de pel in 100ml. de aqua. 2/3 tazén al dé.
Sedenò: tintüra vinusa cunt 5gr. in 100ml. de ven ross (a masèr per 10 dé). 2 бүcerin al dé.

Bress Malighet

Abunament
2006

Per vegh 4 nümer del giurnal a cà e perd minga gnanca ‘n nümer versa 10 euro in sül cünt curent postal n°
59989681
Intestaa a “Assuciazion La Vus de l'Insübria”

Abunament n°2: 4 nümer de La Vus+1CD o el manüal “L'insübrich senza fadiga” ---> 20 euro*
Abunament n°3: 4 nümer de La Vus+2CD o 1CD + el manüal “L'insübrich senza fadiga” ---> 30 euro*
Abunament n°4: 4 nümer de La Vus+3CD o 2CD + el manüal “L'insübrich senza fadiga” ---> 40 euro*
Per info: servizi abbonament “La Vus de l'Insübria”: vusinsubria@libero.it ; 339-6855147

*CD de scernì fina a che gh'hen è: Alter di Fba - Scigula del F. Magni - Grandi storie di un piccolo mondo del Mario Benetti - Caragna No di Tekapi - L'ass de picch di Longobardeath - The secret dream of the fairies di Fba